

Микола СЛАВИНСЬКИЙ

«І руку вольною, мій друже, подай мені...»

Тарас Шевченко: родичі, друзі, приятелі, знайомі

«В неволі виріс меж чужими»

Блиьких друзів у дитинстві Тарас не мав. Був не таким, як усі, виростав іншим, незрозумілим. Хлопчика називали бешкетником, неслухом, а він, допитливець чи не з коліски, запитував: «А що там за горою?». Усі відмовчувалися, тому відповідав сам собі: «Там повинні бути залізнi стовпи, що підтримують небо». І поривався до них дійти. Блукав у степу, милувався квітами, прислухався до простору й до своєї душі.

Ніхто не вирушав з одчайдухом у невідому далину, тому й не водився з однолітками. Стримано ставився до братів Микити та Йосипа, а ось із сестрами мав теплі стосунки. Після смерті матері старша, Катерина, оповивала восьмирічного непосиду теплим шовком родинної опіки, а менша, Ярина, впродовж усього його життя була відданою співрозмовницею й чуйною порадицею. Вийшла заміж за маляра-іконописця Федора Бойка, терпіла його знущання й мріяла стати вільною. Не судилося: померла кріпачкою Павла Енгельгардта – позашлюбного сина великого магната, нащадка ліфляндських баронів, який володів багатьма українськими селами, зокрема Моринцями та Кирилівкою, точніше, за тодішньою місцевою вимовою, Керелівкою. 1816 року до кріпачького реєстру вписали також дволітнього Тараса, й цим назавжди окреслили долю та чітко визначили місце в житті.

Міг стати орачем і сіячем, звикнути до того, що називали б повуличному, як і батька, Грушівським, побрався б із Оксаною Коваленко – першим, ще дитячим, наївним коханням, можливо, колисаючи дітей, згадував би покріпаченого діда-козака Якіма Бойка... Так чи так, а, за відвертим зізнанням 1847 року в далекій Орській фортеці, «Умер би, орючи на ниві, // Нічого б на світі не знав». А далі – разючий шепіт зболеної душі: «Не був би в світі юродивим», тобто не писав би, отже, жив би так, як інші односельці, як брати й сестри чи Степан – один із синів сварливої мачухи Оксани Терещенко. Та судилося інше: ніхто не був потрібний, коли серед бур'янів молився Богу, «списував Сковороду» й нотував перші віршовані рядки в маленькій книжечці, яку прикрасив хрестиками, квітками та листячком.

Нікому ту книжечку не показував, хоча батько, тоді чи не єдиний із найближчих людей, відчував загадкову іншність сина: читав йому вголос Четві-Мінеї (був письменним), брав із собою в нелегкі чумацькі подорожі, а восени 1822 року віддав «у науку» до молодого дяка Павла Рубана. За його наставництва Тарас опанував церковнослов'янський буквар – «Граматку», згодом – Псалтир, який читав замість дяка біля небіжчиків. За це школяр-попихач (так називали хлопця) одержував,

хоча й незначну, та все-таки грошову винагороду. І тоді, й пізніше щирих приятелів не мав, до старших не горнувся: втікав за село, а після смерті батька ночував у сусідських калинових кущах. Дядько Павло, який став опікуватися родиною Шевченків (Грушівських), був, за словами сестри Ярини, «великим катюгою», тим-то хлопець знову й знову летів, мов на крилах, у степові простори. Босоніж, у сіренькій дірявій свитці. Пізніше так узагальнив дитячі роки: «В неволі виріс меж чужими».

«Чужі» – дяки Бугорський та Губський, священник Григорій Кошиць (мив йому посуд, палив груби, супроводжував попового сина до Київської семінарії), управителі Павла Енгельгардта й він сам... Великий землевласник, поручик гвардії, ад'ютант військового губернатора О. Римського-Корсакова, пихатий, зарозумілий, нещадний, перебував у литовській Вільні (нинішньому Вільнюсі). Там і опинився шістнадцятирічний кімнатний козачок Тарас. Приязне слово міг почути хіба що від молодшого за себе краянина Івана Нечипоренка. Він єдиний поспівчував, коли старшого «колегу» за копіювання картини в покоях спершу покарав пан, а відтак, за наказом ясновельможного, кучер Сидір відшмагав з такою старанністю, що ввійшов в історію як одна із дійових осіб невеселих спогадів геніального поета.

Читав Дзуні Міцкевича

Довга низка «чужих» увалася аж тоді, коли познайомився з юною полькою Ядвігою Гусиковською. Більше її знали як швачку Дуню, та дівчина не була кріпачкою. І це не просто вразило, а приголомшило Тараса: вона – вільна. Вільна! А він – раб, хоча й із нескореною душею. Говорив польською, шепотів: «Дзуня...», читав їй в оригіналі Міцкевича. І коли 29 листопада 1830 року спалахнуло польське повстання, український кріпак уперше мав змогу побачити бунтівну прокламацію: «Не будете уже знати ні асесорів, ні прикажчиків ваших, що шкуру з вас луплять...»

Перші справжні дружні взаємини зав'язалися лише в Петербурзі, куди незабаром перебрався Павло Енгельгардт (слуги лютою зимою пройшли пішки вісімсот верст, Тарас – у дірявому чоботі). 1836 року доля звела молодого маляра, котрий уже почувався художником, із Іваном Сошенком. Сталося це в його напівпідвальної квартири на 4-й лінії Васильєвського острова, а не в Літньому саду, як довго вважали дослідники. Юнак прийшов у засмальцьованому халаті й заляпанних фарбою штанях із грубого полотна. Був босий, без шапки, привітався сором'язливо,

а дивився на все похмуро, пригнічено. Відтоді земляки заприятелювалися, деякий час мешкали в одній оселі. Згодом саме Іван Сошенко познайомив Тараса з Євгеном Гребінкою, який викладав словесність у дворянському полку й уже був відомий українському загалу збіркою «Малоросійські приказки» та перекладом пушкінської «Полтави».

«Велике щастя бути вольним чоловіком»

Так посоталася золота ниточка подальших знайомств, які увінчалися найголовнішим, – свободою. За волю було заплачено 2500 карбованців асигнаціями. Відпускну Шевченку вручив знаменитий поет, великий романтик Василь Жуковський. Сталася знаменна подія 25 квітня 1838 року. Із майстерні Брюллова двадцятичотирирічний Тарас вийшов вільним. Коли він із відпускною в кишені ввірвався у відчинене вікно (було врівень із тротуаром) квартири Сошенка й кинувся йому на шию з криком: «Воля! Во-

ля!», «человеколюбивое трио», як назвав пізніше своїх визволителів Шевченко, вже прищалося червоним бургундським вином. «Великий Карл» (Брюллов) і навчитель царя Василь Жуковський ледь пригубили, а композитор Михайло Віельгорський, забувши, що він граф, випив налите до останньої краплини: того самого 1838 року він працював над оперою з промовистою назвою «Цигани».

Сльози радості ще довго не висихали на Тарасовому змарнілому обличчі. Побачив їх і згадуваний крайнин Іван Нечипоренко, який донедавна терпляче позував, коли земляк удосконалював техніку акварельних портретів, і чимало знайомих та приятелів Шевченка. Те, що називали щасливим сном, закін-

чилося, але чарівна казка тривала: засвідчивши відпускну в палаті цивільного суду, Шевченко почав відвідувати рисувальні класи Академії мистецтв. Там у його широке приязне коло ввійшли нові знайомці та приятелі.

П'янка ейфорія свободи вела успішного молодого художника на вечори в найкращі петербурзькі палаци, рекомендації Брюллова відчиняли двері вишуканих салонів. Іван Сошенко просив молодшого друга не віршувати, а «серйозніше взятися за живопис», застерігав від «світського біса», та новоспечений денді не слухав «Сохи»: величався в єнотовій шубі, любив візників-лихачів, писав братові Микиті: «Велике щастя бути вольним чоловіком, робиш, що хочеш, ніхто тебе не спинить».

Були свої, були й чужі

Тоді великих друзів, крім добродія Івана Максимовича, в Петербурзі не було. Тож не випадково всіх нових знайомих Шевченка він називав «пустими людьми». Їх і пізніше чимало траплялося на Тарасових шляхах та роздоріжжях, але були й ті, які мали право повторити слова видавця «Кобзаря» Петра Мартоса: «Шевченка я знав близько». Дозвіл на видання книжки цензор П. Корсаков дав 7 березня 1840 року. Доброзичливий поміщик-меценат Петро Мартос (йому присвячено «Тарасову ніч») зрадив не менше, ніж автор, і перші примірники, які побачили світ у петербурзькій «привілейованій друкарні» Є. Фішера, покvapився подарувати і чужому Н. Кукольніку, і своєму П. Прокоповичу.

Знов-таки «свої», близькі й найближчі – це художники Василь

Штернберг та Яків де Бальмен (їм присвячено відповідно поеми «Іван Підкова» та «Кавказ»), історик мистецтва Василь Григорович (присвячено поему «Гайдамаки»), письменник і наказний отаман Чорноморського козацького війська Яків Кухаренко, актор Михайло Щепкін (присвячено вірш «Заворожи мені, волхве»), багатогранний, непогамовний Пантелеймон Куліш, поміщик-українофіл, великий книголюб Платон Лукашевич, нащадок старшинського роду, засновник славетної Колегії Павла Галагана Григорій Галаган, Андрій та Ілля Лизогуби (їм заборонили листуватися з поетом), лікар Андрій Козачковський та багато інших відомих і маловідомих сучасників.

Були знайомі в Качанівці, Києві, Запоріжжі, Переяславі, Полтаві, Седневі, Суботові: нещадні кріпос-

ники, поміщики-фарисеї, м'якотілі ліберали, іскрометні «мочеморди» брати Закревські, з якими на Київщині пригощався оковитою, селяни-бунтарі, тихі добродії, скупі багаті, невтомні гречкосії, сліпі кобзарі... Траплялася «братія» («А братія мовчить собі, // Витріщивши очі!»), були гоніння, несправедлива критика, зокрема «несамовитого» В. Белінського, підступи, доноси, єзуїтська підлість і чорна радість наклепників, посмішки лицемірів («Кругом паскуда!», як вигукнув у вірші «П. С.»), тупість цензорів, золотогогонність офіцерства, зверхність пихатих можновладців...

А ось «своїми» стали засновники Кирило-Мефодіївського товариства й творці «Книг биття українського народу» Василь Білозерський, Микола Гулак та Микола Костомаров, а після арешту Шевчен-

ка – чиновник Оренбурзької прикордонної комісії, вихованець Київського університету Сергій Левицький, солдати Броніслав Залеський та Зигмунт Сераковський, шестеро славних братів Лазаревських та їхня мати Афанасія Олексіївна, якій Шевченко подарував із дарчим написом офорт «Свята родина» (воістину свята!): Василь матеріально допомагав засланцеві, Іван вписав у «Більшу книжку» кілька творів її автора, а в «Щоденник» – пісню про Кармалюка, Михайло роздобув для Тараса (уже Григоровича) герценівські видання й зберігав його «Малу книжку» та «Більшу книжку», Федір приймав солдата («не устыдился серой шинели») в своїй оселі, Олександр доглядав Шевченка під час його хвороби, а Якова геніальний лірик називав «славним хлопцем». А ще підтримували рядового 4-ї роти 1-го лінійного батальйону комендант Новопетровського укріплення Іраклій Усков та його дружина Агата (поет няньчив їхню доньку Надійку), виходець із Київщини, лікар і городник Андрій Обеременко, який двадцять років прослужив солдатом у російських степах, штабс-капітан Мацей Мостовський, сотник Уральського козачого полку Федір Чаганов, дослідник Каспійського моря, академік Карл Бер (довго згадував про вербу, яку посадив солдат Шев-

ченко як учасник експедиції), а також І. Скобелев (ім'я та справжнє прізвище цього українського селянина-втікача невідомі): саме він, такий самий рядовий, як і Шевченко, міг годинами слухати, як із пам'яті читає свої й чужі рядки незбагнений віршувальник, любив милуватися садом, який плекав загадковий земляк...

Були красуні, котрих любив Шевченко, і вродливиці, котрі кохали Тараса, – Варвара Репніна, Ганна Закревська, Глафіра Псьол, Катерина Піунова, наймичка Харитина Довгополенко, Ликера Полусмак (Полусмакова)...

2014 рік

Кожна родина – це творчість. Кожна робота – теж творчість. Отже, вони – родина й робота – синоніми, які, щоправда, можуть стати антонімами. Як наголошував Максим Рильський, «уміле користування синонімами – доконечна риса справжнього майстра».

Микола СЛАВИНСЬКИЙ, оглядач.

«...А я зйду вниз»

В останні дні життя Шевченка доглядали справді сердечні й надійні Іван Сошенко, Михайло Лазаревський, його слуга Іван Саєнко та прислужник із Академії мистецтв Гаврило Єфимов. Саме його о п'ятій годині ранку 26 лютого (10 березня за новим стилем) 1861 року тяжкохворий Шевченко попросив принести чаю. Випивши його та склянку вершків, ледь чутно зронив: «Прибери ж ти тепер тут, а я зйду вниз». То були останні слова поета. Унизу, в майстерні, враз настав параліч серця. Після панахиди тіло перенесли до академічної церкви.

У домовині поета малювали знамениті художники В. Верещагін, М. Дмитрієв, П. Ейснер, Л. Жемчужников та М. Микешин. Гіпсову маску зняв скульптор П. Клодт. Першими з Тарасом Шевченком попрощалися найближчі друзі – Пантелеймон Куліш, Василь Білозерський, Микола Костомаров, брати Лазаревські, Григорій Честахівський та Олександр Афанасьєв-Чужбинський. Біля них у німотній скорботі стояли Достоевський, Лесков, Некрасов, Пом'яловський, Салтиков-Шчедрін...

Дроги з домовиною в Україні зустріли сестра Ярина, брати Йосип

і Микита, а також троюрідний брат Варфоломій Шевченко, який разом із священником Петром Лебединцевим домігся дозволу перевезти труну до Києва. Встановили її в Рождественській церкві (церкві Різдва), що височіла на Поштової площі. Родичі та друзі довго радилися, яке кладовище вибрати. Називали Аскольдову могилу, Щекавицю, Видубицький монастир. Зрештою Григорій Честахівський процитував «Заповіт» і пригадав, що нібито Шевченко просив поховати його в Каневі. Попливли туди пароплавом. Домовину супроводжували Тарасові брати й сестра, Віктор Забіла, «великий приятель київський» Михайло Чалий із дружиною, а також невідступні, незмінні друзі Іван Сошенко та Григорій Честахівський. Саме він назвав місце вічного спочинку геніального українця Тарасовою горою. Пізніше згадував, що після похорону «всю ніч огнище горіло, наче гайдамацтво ночувало в лісі зі свяченими ножами», і не раз цитував Шевченкові слова: «І руку вольную, мій друже, // Подай мені», а Ликера Іванівна (вже Яковлева), якій (хоча й не лише їй) присвячено ці рядки, до останніх своїх днів – аж до 17 лютого 1917 року! – навідувалася на Тарасову гору.

